

הגות וחינוך

ד"ר נסים אליקים

"ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות"

ההיגד: "ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות" הינו חז"לי ומצוי הוא ב"ספרי" לחומש דברים¹ ובתלמוד². בצד מאמר זה קבעו חז"ל גם את ההיגד: "בית המקדש גבוה מכל ארץ ישראל"³. הידג נוסף בו משתמשים חכמים ופרשנים מאוחרים הוא: "ירושלים גבוהה מכל ארץ ישראל"⁴.

נעין באחד המקורות התלמודיים לכך במס' קידושין סט, ע"א. המשנה קובעת: "עשה יוחסים עלו מבבל". הכוונה לתקופת שיבת ציון בימי עזרא הסופר שהעלה איתו מבבל לא"י את כל סוגי המשפחות לדרגות יוחסיהן השונות: כהנים, לויים, ישראלים, חללים, גרים, עבדים משוחררים, ממזרים, נתינים (הגבעונים), שתוקים ואסופים⁵. עזרא העדיף להתמודד עם בעיות הייחוס דווקא בארץ ישראל ולא להשאיר בעיה זו לקהילות ישראל בבבל, וכך עשה את בבל "כסולת נקיה ועלה".

התלמוד מתייחס ללשון המשנה האומרת: "עשרה יוחסים עלו מבבל" מדוע לא נכתב: "הלכו לארץ ישראל"? מה מלמדנו השימוש בפועל "עלו"? ותשובתו: "מילתא אגב אורחיה קמ"ל, כדתניא: יוקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלקיך" (דבי י"ז, ח) - מלמד שבית המקדש גבוה מכל ארץ ישראל וארץ ישראל גבוה מכל הארצות. הלימוד שביהמ"ק גבוה מכל א"י אכן נלמד מדב' י"ז, ח אך מהיכן לומדים שא"י גבוהה מכל הארצות? משיב התלמוד: "דכתיב: 'לכן הנה

1. ספרי על ספר דברים, מהדורת פינקלשטיין, ניו-יורק תשכ"ט, פסקה ל"ז, עמ' 73; פסקה כ"ב, ד"ה: "ויורידו אלינו, עמ' 33; פסקה קנ"ב; קידושין סט, ע"א; סנה' פז, ע"א; זבחים נד, ע"ב.

2. בבלי קידושין סט, ע"א; סנה' פז, ע"א; זבחים נד, ע"ב.

3. שם.

4. ראה למשל רש"י על התורה ליהושע ט"ו, ג; תהי קל"ב, ו.

5. שתוקי = הוא ילד שמכיר את אמו ולא את אביו וכששואלים אותו לשם אביו שותק. אסופי = הוא ילד שאינו מכיר לא את אביו ולא את אמו. בשני אלה יש ספק ממזרים.

ימים באים נאום ה' ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ צפון ומכל הארצות אשר הדחתים שם" (ירמי' כ"ג, ז-ח).

גם רש"י בפירושו למקרא מזכיר כמה פעמים את ההיגד "ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות". את זאת עושה לראשונה בפירושו לברי' מ"ה, ט: "מהרו ועלו אל אבי ואמרתם אליו כה אמר בנך יוסף שמי אלקים לאדון לכל מצרים רדה אלי אל תעמוד". רש"י: "ועלו אל אבי - ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות". תמיהה היא על רש"י: מה ראה לציין קביעה זו דווקא לפסוק זה ולא הזכירה ביחס לפסוקים קודמים בספר בראשית⁶, כמו: ברי' י"ב, י: "ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרמה"; ברי' י"ג, א: "ויעל אברם ממצרים הוא ואשתו..."; ברי' מ"ב, ד: "וירדו אחי יוסף עשרה", ועוד.

מקומות נוספים בהם מזכיר רש"י את האמירה כי "א"י גבוהה מכל הארצות" הם:

1. שמי' ל"ג, א: "ודבר ה' אל משה לך עלה מזה אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים אל הארץ...".

רש"י: "לך עלה מזה. א"י גבוהה מכל הארצות, לכן נאמר "עלה". ד"א: כלפי שאמר לו בשעת הכעס "לך רד" (שמי' ל"ג), אמר לו בשעת רצון "לך עלה".

2. דברים א', כה: "ויקחו בידם מפרי הארץ וירידו אלינו...".

רש"י: "וירידו אלינו. מגיד שא"י גבוהה מכל הארצות".

3. דבי' ל"ב, יג: "ורכבהו על במתי ארץ ויאכל תנבות שדי...".

רש"י: "ורכבהו על במתי ארץ - ע"ש שא"י גבוהה מכל הארצות".

ומעתה יש להוסיף ולשאול: מדוע דווקא למקומות אלו ציין רש"י את ההיגד על גובהה של א"י מכל הארצות?⁷

הנחת היסוד היא שרש"י כתב פירושו לתורה עבור אנשים שסוגיות התלמוד ידועות להם ובשל טיבו של קהל יעד זה רש"י מסתפק לרוב בהזכרת דברי התלמוד והמדדשים מבלי לבארם או להזכיר את בעלי המאמר או אף לציין מקורם תמיד⁸.

על פי הנחה זו, לומדי פירוש רש"י לתורה ידעו את הסוגיות התלמודיות הקובעות שא"י גבוהה מכל הארצות⁹ והכתוב ממנו לומדים זאת הוא מירמיה

6. כך שאלו כמה מפרשני רש"י לברי' מ"ה, ט, כגון: "מנחת יהודה", "לבוש האורה".

7. והפעלים "עלה" ו"ירד" ביחס לכנען, אליה וממנה, מצאנו עוד בפסוקים אחרים, כגון: "ויעלו בנגב" (במד' י"ג, כב), דבי' א', כד וכן במי' י"ג, יז, כא ועוד.

8. ראה: אי' טויטו, הפשטות המתחדשים בכל יום, עיונים בפירושו של רש"י לתורה, הוצאת

אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, תשס"ג, עמ' 13-14.

9. ראה לעיל הערות 1-2.

כ"ג, ז-ח, אלא שגם פסוקים נוספים בהם יש פעלי עלייה וירידה לכנען וממנה לארצות שכנות מצביעים גם על כך¹⁰. אם היגד זה שא"י גבוהה מכל הארצות ידוע ללומדים, למה רש"י ציין זאת דווקא באותם מקומות בתורה שצינו לעיל? אין זאת אלא שיש הכרח וצורך פרשני לציין זאת דווקא במקומות אלה. ועתה נפרט:

א. רש"י לברי מ"ה, ט: "ועלו אל אבי - א"י גבוהה מכל הארצות". תחילה נציין שציווי זה סותר את ציווי האחר של יוסף: "אל תרגזו בדרך" (ברי מ"ה, כד) וכירש רש"י: "אל תפסעו פסיעה גסה" אלא בהליכה זו לכנען שבה האחים אמורים לבשר לאביהם שיוסף עוד חי, יש שני דברים המעכבים את שהייתם בדרך: א) העלייה לכנען הגבוהה ממצרים וזהו "ועלו אל אבי". ב) המשאות הכבדים הטעונים על בהמותיהם. בשל סיבות אלו מבקש יוסף לאון בין אלה ובין הצורך למהר לעלות ולהביא את בשורת היותו עדין בחיים¹¹.

ב. רש"י לשמי ל"ג, א: "לך עלה מזה. א"י גבוהה מכל הארצות. לכך נאמר 'עלה' ד"א: כלפי שאמר לו צעט הכעס 'לך רד', אמר לו צעט רלון: 'לך עלה'".

הצורך בכתיבת ההיגד כאן הוא כדי לציין שלא רק ממצרים, מעמק הנילוס שיך לומר א"י גבוהה ממצרים, אלא גם בהיותם במדבר סיני ועברו ליד נקודות יישוב שונות, גם נקודות אלו נמוכות הן מכנען. פירוש זה עלול להיות מוקשה, שהרי תמיד הבא ממצרים, מכנען עובר דרך מדבריות סיני וכבר למדנו שגם כך א"י גבוהה!¹² לכן הוסיף רש"י עוד פירוש שני שהאמירה "לך עלה" באה מול האמירה הקודמת "לך רד".

ג. רש"י לדב' א, כה: "ויורידו אלינו - מגיד שא"י גבוהה מכל הארצות". הוכחה חותכת היא שא"י גבוהה... שהרי שובם של המרגלים מכנען הייתה, מנחל אשכול (במ' י"ג כג-כו; דב' א, כג-כד) ונחל הוא בעמק ואפילו הכי כתוב "ויורידו אלינו" הרי ק"ו הוא, אם מנחל בכנען שיך לשון ירידה ק"ו מן ההר. כמו כן בדברי משה למרגלים מכונה א"י "ההרה" בסתם (דב' א, כד) כי לא ציין איזה הר וממילא ההולך מן ההר כלפי מטה קרוי יורד ומה החידוש בדברי התורה: "ויורידו אלינו" יתור זה מלמדנו שא"י גבוהה מכל הארצות¹³.

10. ראה "אהל יעקב", מפרשני רש"י לתורה, לברי מ"ה, ט.

11. "מנחת יהודה", "לבוש האורה".

12. ובכל זאת החידוש כאן שהעלייה לא"י לא עברה דרך ארץ פלשתים - דרך הים אלא בדרכים אחרות בסיני שיש בהן נקודות יישוב גבוהות, ואף הן, לדעת רש"י נמוכות מגבהי ההתיישבות בהרי כנען.

13. ט"ז, "דברי דוד" לדב' א, כה.

ז. רש"י לדברים ל"ב, יג: "ורכבו וגו'. ט"ש שא"י גבוהה מכל הארצות". הצורך באמירת ההיגד בפסוק זה הוא שלא נטעה לספח פסוק זה לקודמים לו העוסקים במה שהיה במדבר סיני, אלא פסוקנו מדבר לאחר שנכנסו לא"י ואמר: "ירכבוהו ע"ש שא"י גבוהה מכל הארצות"¹⁴. על דרך זו של השימוש בפועל "עלה" ו"ירד". למדו חז"ל ובעקבותיהם רש"י גם שירושלים ובית המקדש גבוהים בכל א"י: "וקמת ועלית (דבי י"ז, ח). מלמד שציהמ"ק גבוה מכל המקומות" (רש"י)¹⁵. מכיוון שהר הבית מצוי בירושלים הרי שגם ירושלים גבוהה היא בכל א"י כפי שפירש רש"י ליהושע ט"ו, ג: "ועלה כל מה שהוא עולה מן המזרח ללד ירושלים הוא עולה. ומירושלים והלאה הוא יורד. כאן למדנו שירושלים גבוה מכל א"י...".

וכך פירש גם לתהלים קל"ב, ו:

"הנה שמענוה באפרתה. שמענוה באפרתה - צספר יהושע (ט"ו), שבה מאפרים. בכל התחומין הוא אומה: זעלה גבול ותאר הגבול וכן הוא אומה: זעלה הגבול אל כתף היצוסי - ירושלים. נמלאת ירושלים גבוה מכל הארצות והוא ראוי לציהמ"ק, שנאמר: זקמת ועלית אל המקום וכו' (דבי י"ז, ח) - מלמד שציהמ"ק גבוה מכל ארץ ישראל".

ואף לעתיד לבוא כשיבקע הר הזיתים ויהיו שינויים טופוגרפיים בא"י, ירושלים תישאר ברוממותה ובגובהה מכל סביבותיה, כדברי הנביא זכריה י"ד, י: "יסוב כל הארץ כערבה מגבע לרמון נגב ירושלים. וראמה וישבה תחתיה...". ופירש רש"י: "וראמה - מתוך שכל סביבה מישור תיראה הוא גבוהה".

האם ישראל גבוהה מכל הארצות?

גם אם נגדיר את תחומיה של ארץ ישראל על פי גבולות ההבטחה, הרי שיאי גובה רבים יש בעולם שהם גבוהים משיאי גבהיה של ארץ ישראל, כדוגמת האוורסט בהרי ההימלייה (8848 מ' מעל פני הים), הרי אלבורז בפרס (5604 מ'), הרי האלפים בשוויץ (4545 מ'). גיבל שייב לחוף ים סוף (2187 מ'); גיבל אביד במסופוטומיה (1308 מ'); הרי אררט בטורקיה (5169 מ') ועוד... לעומת: שיא החרמון (2814 מ'), גיבל דרוז (1800 מ'). כיצד אפוא אמרו שא"י גבוהה מכל הארצות? שאלה דומה תהיה, כמובן, גם לגבי ירושלים והר הבית שקבעו שהם גבוהים בכל ארץ ישראל, והרי מצאנו נקודות גובה יותר רוממות מהם בארץ ישראל, כמו: הר בעל חצור (1616 מ'); הרי עיבל (940 מ'); הר מירון (1208 מ')

14. "משיח אלמים" (מפרשני רש"י).

15. וראה גם שיה"ש ו', יט: מי זאת הנשקפה כמו שחר - משל לירושלים הנשקפת מלמעלה למטה.

ואפילו גובה שכונת קריית יובל בימינו מצויה בגובה של 836 מ' ונבי סמואל - 895 מ' והר רמון 1035 מ' ועין עיטם (ליד העיירה חלחול) גבוהה מהר הבית. שיא ההרים שם 1013 מ' ועוד...!!
שתי תשובות לדבר, האחת בתחום הגיאוגרפי-טופוגרפי והשנייה בתחום הרוחני. אולם נענין תחילה בסוגיא תלמודית הדנה בגובה בית המקדש.

האם ביהמ"ק גבוה בכל ארץ ישראל?

נענין בסוגיא תלמודית, במסכת זבחים נד, ע"ב:

"דרש רבא: מאי דכתיב: זילך הוא (דוד) ושמואל וישבו בניו את אצל רמה' (שמו"א י"ט, כ)? אלא שהיו יושבין בדמה ועוסקין בניו של עולם. אמרו: כתיב: זקמת ועלית אל המקום' (דב' י"ז, ח) - מלמד שביהמ"ק גבוה מכל ארץ ישראל וארץ ישראל גבוהה מכל הארצות. לא הוּו ידעי דוכתיא היכא. אייתו ספר יהושע. בכולהו כתוב: זירד ועלה הגבול ותאר הגבול, בשבט בנימין - 'ועלה כתוב, זירד' - לא כתוב. אמרי: שמע מינה: הכא הוא מקומו. סבור למבנייה בעין עיטם דמדלי, אמרי: ניתתי ביה קליל, כדכתיב: זבין כתפיו שכין (דב' ל"ג, יב).

על פי המקור הזה, הרי שעלתה המחשבה בדוד ובשמואל לבנות את המקדש ביישוב עין עיטם¹⁶ שהיה גבוה ב-23 אמות יותר מהר הבית שבירושלים. לולא שדרשו את הפסוק "ובית כתפיו שכין" שנאמר ביחס למשכן השכינה במקדש, "בין כתפיו" ולא בראשו. נעיר שגם ירושלים נמשלה ל"צואר" ביחס לשאר האברים באדם כדברי הנביא: "וחלף ביהודה שטף ועבר עד צואר יגיע..." ותרגום יונתן: "ויעדי בארעא דבית יהודה כנחל מגבר עד ירושלים ימטי...". וכך פירש רש"י לשיה"ש ד', ד: "כמגדל דוד לוארך. קומה זקופה נוי באשה. כדוגמה - כמגדל דוד הוא מלודת דיון שהוא מקום חוזק ועופל ומצנר, כך הוא לוארך - זו לשכת הגזית שהיתה חזקן ומצנרן של ישראל".
וכן בפירוש שם: ז', ה: "לוארך כמגדל השן - הסיכל והמזבח שהם זקופים וגבוהים ולשכת הגזית גם היא שם עשויה לחוזק ולמגן כמגדל השן". ובכן, אמנם עין עיטם גבוה עשרים ושלוש אמות מהר הבית אך הרי הוא בבחינת "בין כתפיו" או "צוארך"¹⁷.

16. על היישוב עין עיטם, שופ' ט"ו, ח, יא; דבה"א ד', לב; דבה"ב י"א, ו.
17. וראה שם תוספות לסנהדרין פז, ע"א, ד"ה: "שביהמ"ק גבוה... כותלי ביהמ"ק גבוה מעין עיטם שגובהן מאה אמה".

א. בתחום הגיאוגרפי-טופוגרפי

נגדיר תחילה את המושג "ארץ" בהיגד "ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות". ארץ אינה תחום או שטח גיאוגרפי בלבד, אלא מקום ישוב, ערים וכפרים בהם גרים וחיים בני אדם. כמו כן, יש לזכור שארצות ההתיישבות התרבותיות בימי האבות ובימי המקרא אינם כהיום, אלא מצומצמות. הן בעיקר לארצות הקשת הפוריה, מסופוטמיה בצפון מזרח, סוריה ולבנון כנען ועד לארץ הנילוס. גם אם אזורים נוספים נתיישבו מאוחר יותר הרי ערש ההתיישבות הייתה כאמור בין החידקל והפרת לנילוס.

לפי זה, באומרים: "ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות" כוונתם למקומות יישוב בהרי א"י שהם גבוהים ממקומות יישוב אחרים בארצות אחרות שיישביהם לא היו בגבהי ההרים אלא בשפלה ובעמק. וכך הדברים אמורים גם לגבי ירושלים הגבוהה בכל א"י. הכוונה לעיר ירושלים הגבוהה מכל שאר ערי כנען וישראל שהיו בנקודות גובה נמוכות יותר, כדברי רש"י למסכת סנהדרין פז, ע"א: "מלמד שצביה"ק גבוה מארץ ישראל - וקמם ועלית אל המקום. שמת מינה אין לך עיר בארץ ישראל שאין ירושלים גבוהה ממנה".

ב. בתחום הרוחני

הקביעות דלעיל על גבהם של ארץ ישראל, ירושלים ובית המקדש התבססו על הבנת הפעלים "עלה" ו"ירד". והנה לפעלים אלה יש גם משמעות רוחנית, כפי שכתב הרמב"ם במורה נבוכים ח"א, פ"י:

"כבר קדם לנו כי כאשר אנו מזכירים במאמר זה שם מן השמות הללו המשותפים שאין כוונתינו להזכיר כל עניין שנאמר עליו אותו השם, כי אין מאמר זה בענייני לשון, אלא נזכיר מאותם העניינים מה שאנחנו צריכים לו לעניינינו לא יותר. ומזה ירד ועלה, הירידה והעלייה שני שמות מונחים בלשון העברי לנחיתה ולסליקה, וכאשר נעתק הגוף ממקום מסוים למקום נמוך ממנו אומרים ירד, וכאשר נעתק ממקום מסוים אל מקום גבוה מאותו המקום אומרים עלה. ואחר כך הושאלו שני שמות הללו לרוממות ולגדולה, כך שאם הושפלה מעלת האדם אומרים ירד, ואם רמה מעלתו בגדולה אומרים עלה, אמר יתעלה "הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה ואתה תרד וכו', ואמר ינתן ה' אלקיך עליון על כל גויי הארץ, ואמר ויגדל ה' את שלמה למעלה, וכבר ידעת רבי שמושם מעלין בקדש ולא מורידין. ועל דרך זו אומרים גם בשפלות המחשבה וכאשר האדם פונה במחשבתו כלפי דבר פחות מאוד אומרים שהוא ירד, וכן אם פנה במחשבתו כלפי דבר נעלה ונכבד אומרים עלה".

וכך הגדיר גם את הפעלים משורש "רום" ו"נשא" במו"נ חלק א' פרק כ. בכיוון של פרשנות רוחנית הלך גם המהר"ל מפראג בביאוריו לכמה אגדות חז"ל

הנראות לכאורה כלקויות במידע מדויק מתחומי המדע השונים ואשר כמה ממשכילי עמנו וביניהם גם ר' עזריה מן האדמים¹⁸.

המהר"ל כותב בספרו "באר הגולה", פרק ו': "התלונה השישית, באמרם כי היה נעלם מהם חכמה האנושית, הם החכמות אשר לפי שכל האנושי, ולא שהיה נעלם מהם... רק אמרנו לך כי בכל דבריהם לא באו לפרש שיעור הגשמי מן העולם, רק המהות"¹⁹. כך גם התייחסותו באשר למאמר חז"ל שירושלים וארץ ישראל הן טבורו של עולם וכנגד ר' עזריה מן האדמים שטען נגד מאמר זה, כותב המהר"ל: "והרבה האיש הזה להביא ראיה שאין א"י טבור הארץ האמתית כלל... ודע כי דבר הזה מה שאמרו חז"ל כי ירושלים באמצע העולם הוא כמו שאר דברים אשר הבאנו למעלה. כי בני אדם מבינים הדברים האלו על מדידת השיעור הגשמי המוחש, ואין הדברים כך כלל"²⁰. גם בנושא מאמרנו "א"י גבוהה מכל הארצות" מתייחס המהר"ל בפרשנות רוחנית ולא גשמית וזאת הוא עושה בביאורו לאגדת חז"ל:

"ייתב רבי חייא בר אבא וכו' קמיה דרבי יוחנן וכו'. א"ל וכו': מפני מה עופות שבבבל שמנים? מפני שלא גלו וכו'. והכא מנלן דגלו? דתניא: ר' יהודה אומר חמשים ושתים שנה לא עבר איש ביהודה שנאמר וכו': 'מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו'. 'בהמה' - בגימטריא נ"ב. א"ר יעקב א"ר יוחנן: כלם חזרו חוץ מקוליים האיספנין, דאמר רב: הני מדרי דבבל מהדרי מיא לעין עיטם, והאי כיון דלא שריר שדריה לא מצי סליק"²¹.

על כך כותב המהר"ל בחידושי אגדות שלו:

"וכל הדברים האלו מופשטים מן הגשמי. הגלות נאמר על המין המופשט מן הגשמי וחזרה גם כן למקומם, כל זה מופשט מן הגשמי. ודבר זה יש לך להבין. ומה שאמר: 'הנהו מדרנא דבבל מהדרי מיא לעין עיטם', כי דבר זה התבאר, כי ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות ובבל עמוקה מכל ולכך בעצמו גלו מא"י לבבל שהיא עמוקה, כדאיתא בפסחים (פז, ע"ב). וכאשר המים יוצאים ממקום גבוה

18. הוא Bonaiuto di Rossi (1511 מנטובה - 1578 שם), רופא יהודי איטלקי, מחבר ספר "מאור עיניים" המחולק לשלושה חלקים. בחלק ג' יש ששים פרקים ובהם: מחקרים על התפתחות המקרא, תולדות ישראל, כרונולוגיה, שירה ותרבות יהודית. על ספרו זה הוטל חרם על ידי רבני ונציה וכך ביקש גם מרן יוסף קארו ואחר כך רבני צפת. גם המהר"ל תקף בחריפות ספר זה.

19. מהר"ל, "באר הגולה", הבאר הששי, ירושלים, תשד"ם, עמ' קכ"ח. וכנגד ר' עזריה מן האדמים, ראה שם, עמ' קכ"ו-קכ"ז.

20. מהר"ל "באר הגולה", פרק ששי, עמ' ק"ל-קל"א.

21. בספרו חידושי אגדות למסכת שבת קמה, ע"ב.

כך דרכם שחוזרים כפי שהגובה שיצאו ממנו, וזהו שאמר דמ:רני דבבל מהדרי מיא לעין עיטם, שמגובה עין עיטם יצאו המים ולכן עד שם הם חוזרים. וזה שאמר דמהדרי מים לעין עיטם".

כלומר א"י גבוהה מכל הארצות ברוחניותה ובקדושתה ובעקבות הגלות ירדו למקום עמוק ושפל - לבבל, אך כמו שהם ירדו יכולים גם לשוב ולעלות למקום הגבוה ממנו באו להוציא "קוליס האיטפנין", דג חלש כי שדרתו אינה חזקה ואינו יכול לשוב, ואלו הם הנחשלים שבאומה שסרבו לעלות או אינם מסוגלים לעלות כאותם ארבע חמישיות שלא רצו לעלות ממצרים ורק "חמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים"²².

דוגמה בולטת מאוד המבליטה את המורכבות של החומר והרוח שבבריאת האדם ואומרת הגמי' במסי' סנהדרין לח, ע"ב. "אמר רב אושעיא משמיה דרב: אדם הראשון גופו מבבל וראשו מארץ ישראל ואיבריו משאר ארצות". ועל כך כתב המהר"ל:

"ראש מבבל וכו'. עתה מפרש המקומות לפני העניינים, הגוף אשר הוא כולל כל האברים שממנו יוצא וגדל הכל, הוא מבבל כי שם בלל ה' שפת כל הארץ ושם הפיצם, כך מן הגוף מתפשטים ומתחלקים האברים. לכך מדמה הגוף אל בבל, כי שם היו יושבים תחילה כל בני אדם בבקעה אחת ומשם הפיצם. ראשו מן ארץ ישראל, מעלת הראש שהוא מתרומם, וכך ארץ ישראל גבוהה מכל העולם. ושאר אברים שהם פחותים נבראו משאר ארצות שאין להם חשיבות, כלל הדבר כי האדם הוא הכל, ומחמת זה נברא מכל הארץ וכל אבר נברא לפי מעלותו מן מקום מתדמה מתייחס אל האבר ההוא וזה מבואר".

בכוון זה של הפרשנות הרוחנית, פירש גם ה"חתם סופר" לקידושין סט, ע"א שא"י גבוהה מכל הארצות כוונתם למעלת ארץ ישראל באופן רוחני²³.

22. ראה רש"י לשמי' י"ג, יד וכן רש"י לשמי' י, כב. וראה עוד בחידושי אגדות למהר"ל בהם מפרש אגדות חז"ל בכוון רוחני לקידושין סט, ע"א ולסנהדרין לח, ע"ב.
23. מובא בעיונים של הרב ע' שטיינזלץ למסי' קידושין סט, ע"א.